

7231

Halkevi Neşriyatı **4**

BURSA

Bursa Hanları

Bursa Yeni Basımevi

1935

03SA 8243 (13)

Bursa Hanları

Tarih bakımından bir çok değeri olan Bursadaki mevcut hanları bir bröşür halinde çıkarmağı faydalı bulduk. Pek çok kimseler, bu hanların askerî ihtiyaç dolayisiyle yani âdeta kışla olarak yapıldığını zannederler. Bir çok yabancılar da Türkün fütühattan başka bir şey düşünmediğini ileri sürerek harpten aldıkları ganaimle ancak cami ve kışla yaptırdığını söylerler.

Türkün, bayrağını ve kılıcını olduğu kadar medenî üstünlüğünü de bütün dünyaya tantacak âbideleri vardır.

Dil-Tarih Komitemizin ve bilhassa Kâmil Bey arkadaşımızın eski şer'î siciller üzerinde yaptığı değerli araştırmalardan sonra Bursadaki hanların tamamen ticaret düşüncesiyle yapıldığı meydana çıkmıştır. Yukarı katlarında yazihaneleri ve aşağı katlarda demir kapılı ve çok sağlam depoları itibariyle âdeta bu günün ticaret evlerinden daha elverişlidir.

Bu gün ekserisi enkaz halinde bulunan bu hanlar, bir zamanlar dünyanın dört tarafından Bursa mataı almak üzere gelen binlerce tüccarın kaynaştığı yerlerdi ve o zamanlar bu hanlarda bir boş oda bulmak imkânsız olduğunu bu araştırmalar neticesinde anlıyoruz.

Türk, kılıcı ile bir taraftan dünyanın mukadderatını çizerken öte tarafta da binbir san'at ve ticaret işleriyle uğraşır, kârvan yolları yapar, bu yolları akla hayret verecek yapılaşta

FAHRİ BİLGE
KÜTÜPHANESİ

2231

köprülerle birbirine bağlardı. Bursada yapılan hanlar, medenî bir milletin en ileri vasıflarından biri olan iktisadî bilginin tamam kendisidir.

Bir çok yangınların tahrip ettiği bu hanların bulunduğu sahanın kaba taslak bir haritasına bakılırsa hep birbirini tamamlayan eserler olduğu ve caddelerin iki tarafına ve hem de aynı hizada yapıldığı görülür. Bunlara bakılınca o zamanlar, bunlara ticarî değerinden başka mimarî ve şehircilik bakımından da çok kıymet verildiğini görmemek mümkün değildir.

Leh ve İran saraylarına Bursa kumaşı almak üzere gelen ticaret mümessillerinin ve bütün dünya piyasasına Bursa malı götürmek için gelen binlerce tüccarın kaynaştığı bu hanlar, Türkün yüksek medeniyet ve bilgisini gösteren birer âbidedir.

Bursa Halkevi

Bey Hanı

Şimdi (Emir hanı) namile anılan (Bey hanı), Bursa fatihi Orhan Bey zamanında yapılmıştır. Orhan bey, Bursayı şarka doğru büyütme maksadile şimdiki Orhan camisi ile bir hamam ve bir imaret yaparken, o zamanlar Bursa kalesinin bağlık ve bahçelik olan bu kısmında bir de büyük han yaptırmış ve bunların hepsini büyük ve yüksek bir duvar içerisine aldırmiştir. [*]

Bey hanının Orhan zamanında yapıldığı tamamen bilinmekle beraber, hangi yılda hangi mimara yaptırıldığı belli değildir. [1]

Bu hanın askerî süvari kışlası olarak yapıldığı iddiası, yakına kadar katiyet halinde idi. Halbuki birkaç aydır hanın plânlarını çıkarmakla meşgul olan Maarif Vekâletinin değerli mimarı Sedat Bey, bu iddianın çürüklüğünü çok açık olarak meydana koymuştur. Siciller üzerinde yapılan tetkikler de, Sedat beyin buluşunu te'kit ve takviye ediyor.

Bey hanı, ticaret maksatlarına göre inşa edilmiştir.

Bursaya gelen kepenekçilerin bu handa oturmaları mecburi idi. [2] 1674 zelzelesinde bu hanın şimal tarafı yıkılmış ve Hızır Beşe tarafından doksan bin akçeye tamir edilmiştir. [3] 1670 (Müşahere cibayetine tabi) olan bu han (Bahar kapanı) olup (cümle süka kantarı) yürürdü. Kapısında sabun satılırdı. Sabunu misafirlerden başkasının satmaması için bir de ferman verilmişti. [4] 1765. Şehirde yenen ve yenmeyen, alınan ve satılan hernevi eşya bu handa tartılır ve kantariye resmi hanın iradını teşkil ederdi.

[*] Taşkapı, Demirkapı gibi isimlerin hâlâ mevcut olmasına göre, bu kapıların o duvarlarda bulunması ihtimali vardır. Omurbey kitabesindeki [aşağı hisarda . . .] Kaydından da bu duvarın mevcudiyeti ve kale kadar metin olduğu anlaşılıyor. Ulucami yapılırken bu duvar taşlarından istifade edildiği de hatıra gelebilir.

[1] Orhanbey vakfiyesinden

[2] Sicil 48 Sahife 84

[3] „ 316 „ 128

[4] „ 295 „ 146

Bursanın fethinden 1781 tarihine kadar (kantarcılığa meşru'la üç adet peyke tabir olunur mahal) hâlâ kapının sağında ve soluundadır. Hancılar öteden beri burada oturdukları gibi, kantar ve levazımı dahi burada asılı dururdu. (1)

1583 (992 H.) tarihinde Bey hanı ile birlikte, o vakit Sandıkçılar ve Ahtarlar çarşısı denilen şimdiki kapalıçarşıda bulunan otuz dükkânı yangında yanmıştır. Dükkânları ve hanı ateşten korumak için çarşının iki başına kemerler yaptırılmış, han da tamir edilmiştir [2].

Bu hana 1416 (922 H.) tarihine kadar (Bezzazı atık) ve (Eski bezezistan) namı verilirdi. Ulucami minaresine bitişik ahırı vardı. Fakat cami avlusu toprakla dolduğundan ahır toprak altında kalmıştır.

Han vaktile kurşunla örtülü idi. Sonradan mütevelliler kurşunları satarak kiremitle örtmüşlerdir. 1782 deki yangında tekrar tamir edilmiştir. Üstte 35 odası ve alt katta 35 deposu vardır. (3)

İpek Hanı

İstiklâl caddesinden aşağı inerken Ulucami ile Piriç hanı arasında solda bir han vardır. Şimdi içinde araba ve otomobil tamircileri bulunduğu için Arabacılar hanı namıyla anılıyor. Eski adı, kayıtlarda (Sultan hanı, yeni ipek hanı eski ipek hanı) olarak geçmektedir.

İpek hanı, Çelebi sultan Mehmet tarafından (Yeşil) camisine irat olsun diye yaptırılmıştır. Kaç senesinde yapıldığını bilmiyoruz. Ancak, Çelebinin mimarı hacı İvas paşa olduğuna göre, bu hanı da aynı mimarın yaptığını tahmin etmek güç değildir.

Hanın (turreleri, sakfı ve on alı hüceresi) 963 yılında on altı bin

[1] Sicil 314 Sahife 4

[2] „ 140 „ 35

[3] „ 1202 „ 77

akçeye t' Amir edilmiştir. [1] 976 da üç yıllığı 123,000 akçeye kiraya verilmiştir. [2]

Rastladığımız bir kayda göre, bu handa 999 senesinde Pir Mehmet bin elhac Mehmet vefat etmiş ve yirmi beş kitabı kalmış. Demek oluyor ki han, yalnız ticarete mahsus değil, ikamete de elverişli idi. [3]

1012 yılında hanın üst kattaki 38 hücreyi ile avlu içindeki kapı kemereleri ta'mir edilmiş ve yana yatan mesçidi mancınıkla doğrultulmuş, merdivenleri yeniden yapılmıştır. Bu işe harcanan para elli bin akçedir. [4]

1149 da iki bin kuruşla mesçidin üst kısmı ve altındaki iki oda ile şadırvan ta'mir ettirilmiştir. [5] Altı yıl sonra da şadırvan ve diğer kısımlarla birlikte (münakkaş duvarları), camları ve iki tane yeni merdiveni, mesçit altındaki oda, şadırvan, havuz ve havuzun su yolu üzerindeki kurşunların ta'miri için 693,630 akçe sarfedilmiştir. [6]

1233 te yapılan bir tahrirde, handaki alt ve üst odalardan yetmişinin ayda üç bin yüz altmış akçe ile (yıllığı 38,040 akçeye) muhtelif kimselere kiraya verildiği anlaşılıyor.

Bundan başka, icaresiz sekiz oçası vardı. Bir yerde de, hanın, hancılığı ile beraber altmış bin akçe kira getirdiği yazılıdır.

Etrafındaki çarşılara (Hacı İvazpaşa çarşısı) ve (Kazazhane) denilirdi.

[1] Sicil 63 Sahife 70

[2] " 343 " 68

[3] " 174 " 77

[4] " 252 " 2

[5] " 300 " 125

[6] " 338 " 70

[1] Sicil 11 Sahife 33
[2] " 325 " 29
[3] " 331 " 92
[4] " 308 " 70

Kapan Hanı

Ulucaminin karşısındaki müftülük dairesinin garp tarafındadır.

Murat Hüdavendigâr yaptırmıştır. Yapıldığı tarih ile mimarı belli değildir. (H. 975) te bazı yeniçeriler (ağızlarında rayihayı hamir olduğu halde) bu handa (nâmahrem ile oturup fışkedip , birbirleriyle müsahabet eyledikleri) ne göre, burasının bir ticaret yeri olmaktan ziyade, misafirhane nevinden bir bina olduğu anlaşılmaktadır. [1]

(H. 1095) te yirmi dokuz odası, 1151 zıra sakfı bulunduğunu ve mescidinin 156 bin akçeye ta'mir edildiğini, kayıtlardan öğreniyoruz. (2)

Bu hanın kapısı karşısında Pars beyin (Doğan gözü) namile bir hanı varsa da 1181 de arsa haline geçmiştir. [3]

Eski yeni Han

Demirtaşpaşa zade Ali beyin oğlu Mahmut Çelebi tarafından Bu han eski yanan hükümet konağının yerinde ve Ertuğrul camisi karşısında Gelincik çarşısı civarında (H. 889) tarihinde, inşa edilmiştir. Seneliği kırk bir bin akçeye kiraya verilmiştir.

(Eski yeni han), Hisardaki (Kapamalı mektep) denilen Mahmutbey mektebinin iradı olarak yaptırılmıştı. Her sene, bu mektepte kız ve erkek yüz elli çocuğa her iki bayramda da elbise ile yüzer akçe dağıtılırdı. (Bu para ile bugün 150 kilo et alınabilir).

(H. 909) tarihinde ta'mire muhtaç görülen han ile, hanın tefer-

[1]	Sicil 11	Sahife 33
[2]	" 325	" 39
[3]	" 331	" 92
[4]	" 4	" 268

ruatından olan Mahmut Çelebi evkafı, mütevelliler tarafından yirmi dokuz bin akçeye ta'mir ettirildi. [1]

Hanın mescidi 967 de harap olmuştur. Abraham velet İsam isminde bir yahudi, mescidi boyacı dükkânı yapmış ve şadırvanın suyunu dükkâna akıtmış ise de, bu açıkgözlük uzun müddet sürmemiş, burasının tekrar mescit olması fermanla emredilmiştir. [2]

1087 de (Sürsat) zahiresi bedeli toplandığı vakıt (Eski yeni hana 4350 akçe isabet etmiştir. Bu hesaba göre Eski yeni hanın, Koza ve Mahmutpaşa hanlarından sonra üçüncü derecede bulunduğu anlaşılıyor.

(Bursada merhum Mahmut bey hazretlerinin, Ertuğrul camisi kurbinde bina ve inşa buyurdıkları Eski yeni han demekle arif, fevkanî ve tahtanî kârgir Kebir hanın bir yük altmış üç bin akçe ile ta'mir olduğu - 1157) sicil kayıtlarında zikredilmektedir. [3]

992 - 1582 de han yanmış, mimarbaşı Süleyman bin Veli tarafından esaslı surette ta'mir edilmiştir. [4] Bu gün handan eser kalmamıştır.

Koza Hanı

Şehrin göbeğinde, bu gün de mühim bir ticaret merkezi olan Kozahanını Bayazıt Velî, İstanbuldaki camisine irat olarak yaptırmıştır. Diğer isimleri şunlardır: (Hanı cedit evel, Simkeş, Sırmakeş hanı, Beylik kervansaray, Beylik hanı cediti âmire, Beylik yeni kervansaray).

Han yerinin bir kısmı Orhan vakfındandı. Bayazıt Velinin Kanberler mevkiindeki (Çatal han) denilen iki hanı ile bu yer istipdal

[1]	Sicil	19	Sahife	107
[2]	„	81	„	83
[3]	„	388	„	90
[4]	„	152	„	136

edilmiştir. [1] Öteki kısımları da altı bin beş yüz akçeye Hasan bin Mehmet ve kardeşi Selimden, 2500 akçeye ev olarak Mustafa bin Süleymandan alınmış; bundan başka Süleyman kızı Fatmanın evine 7000, Hacı Piri bin Karagözün evine de 5600 akçe verilmiştir. (895 rebiül'ahir). [2]

Abdülâli bin Pulat Şah, hanın mimarlığını yapmıştır. İnşaat emini Şucca bin Karacadır. Hacı Yusuf bin Abdullah, Hayreddin bin Hamza ve Kemal beyler de kâtiplik etmişlerdir. (896).

Bunlar, hassa haraç emini Hayreddin Hüdadattan muhtelif zamanlarda 675,916 akçe ve gene hassa haraç emini Ali bin Muhiddinden 81,658 akçe alarak, [3] hanı ikmal etmişlerdir. Han, 896 hicri senesi zilkadesinin yirmi beşinci perşembe günü bitmiş ve küşat merasiminde (mübarek bap için bir pâre kemhaya 120 akçe) verilmiştir. [4]

896 da bir yıllığı doksan bin akçeye halayıkçı Yakup bin Ramazana kiralanmıştır. Kiracı, on bin akçeyi peşin vermiş, geri kalanı için de kefil göstermiş ve Acem Şeyhi İmanşahla ortak olmuştur. [4]

897 de müddet bitince Yakup, kardaşı tellâk Habip ile Şekerhoca mahallesinden hekim Mustafa bin Hamzayı kefil göstermiştir. Kefaletnamede (mezkûrun nefsi gıybet edip bulunmazsa kârbansaray kıştından üzerinde ne varsa bîkusur eda edeler..) Denilmektedir. [6]

Bir yıl sonra, Amasyalı hacı Hüseyin bin Mehmet iki bin akçe fazlasile hana talip olmuş ve 92 bin akçe kira verip Kozahanını tutmuştur. [7]

Bir aralık han kapıcısının kilit akçesi diye para aldığını öğrenen Mustafa Çelebi, kapıcı Ahmet bin Mehmedî bu işten menetmiştir. (969) [8]

[1]	Sicil 19	Sahife 67
[2]	" 7	" 423
[3]	" 8	" 192
[4]	" 8	" 213
[5]	" 8	" 216
[6]	" 8	" 244
[7]	" 10	" 69
[8]	" 92	" 116

976 da hanın içinde ve alt katta bulunan boyacı dükkânı yetmiş dirhem aylıkla kiraya verilmiştir.

Hanın ilk mesçidi dar gelmeye başlamıştır. Bu mesçidin yanına hoca Mirin yaptırdığı mesçit te harap olduğundan 992 de elhac Halil bin elhac Ivaz tarafından mesçidin yeniden yaptırılmasına izin çıkmıştır. [1]

1037 de hassa mimarı İbrahim bin Abdülgani keşfini yaparak, mesçit 6732 akçeye ta'mir ettirildi. [2] Üç yıl sonra hanın muhtelif kısımlarının tamiri 2740 akçaya yaptırıldı. [3]

1044 senesinde bu handa alış veriş edenler arasında bir mesele çıkmıştır. (Handa Hindistandan ve sair memalikten gelen tefarik emtiası yalnız müslüman olanlar tarafından bey olunup, yahut tayfasından bir fert tefarik tabir olunan eşyayı eline alagelmeyip, Yahudi tellâhı Bahar makulesi bey edip başkasına karışmaması) hakkında bir müracaat vaki olmuş. Buna şöyle bir kararla cevap veriliyor: (Hanı mezburda olan tellâlların mecmuu her hususta her bir veçhi meşru, alesseviye mahlûtlardır. Hiç birinin kârı hassaten müteayyin değildir.) Deye haber verdiklerinden (tellâllar müslim, nasrani ve yehudî biecmâihim her hususta kemakân alesseviye olmaları). [4]

Han mütevellisi Mahmut ağanın (1053) te yazdığı mektubuna göre, günde beş akçe ile nazır olan Seyit Mehmet efendi, vazifesini yapmadığı için azil ve yerine Mehmet çavuş tayin ediliyor. O vakit eminler, kâtipler ve (sair hüddam) vakfa ait işlerde bu nazıra müracaat ederlerdi.. Bu tayin üzerine Mehmet çavuş Bursaya gelmemiş ve burada Hasan Beşe isminde birisine vekâlet verip, işi ona gördürmüştür. [5]

1082 de hanın kurşunları tamir ettirilmiştir. [6]

1092 de Çatalcaya avlanmaya giden padişah için istenen on bin kile arpa ile beş bin kantar saman bedeli olarak 23000 akçe iştirâ

[1] Sicil 152 Sahife 134

[2] „ 241 „ 12

[3] „ 243 „ 97

[4] „ 253 „ 10

[5] „ 261 „ 171

[6] „ 330 „ 19

salıyanesini, han müsteciri vermek istememiş ve (avarız ve iştirâ ve sürsat vergileri talebinden müstesna olduğuna dair (ferman göstermek suretile vergiden yakayı sıyırmıştır. [1]

1199 da kurşunların tamiri ve yenilenmesi 3238 kuruş dört paraya mal olmuştur. [2] Kozahanı, yapıldığı tarihten zamanımıza kadar. ehemmiyetini kaybetmemiş, daima en işlek bir ticaret merkezi halinde kalmıştır.

Pirinç Hanı

Pirinç hanı - Bursanın en güzel bir yerinde ve 913 hicrî senesinde inşa edilen bu hân, ikinci Bayazıtın İstanbuldaki cami ve imaretine irat olmak üzere yaptırılmıştır.

Mimarı üstat Yakupşah bin Sultanaşah ve Ali bin Abdullahtır. Bunlar 913 muharreminde Bursaya gelmişlerdir. [3] hanın yeri, Bursa fatihi Orhan beyin vakfı idi. İkinci Beyazıt, Bursanın şimalinde Atıcıların yeri diye anılan mevkiin alt tarafında Kara Ahmet yeri denilen tahminen sekiz mutluk bir mezraası ile, [4] bu yeri mübadele etmiştir. İkinci Bayazıt, bendegânından Ahmet ve Osman ile inşaat masrafı olarak yedi mühürlü kese ile yüz on bin akçe göndermiş ve bu para, bina emini olan Ecebey bin Abdullah ve nazır Muhiddine teslim edilmiştir. [5]

Hanın kiremitlerini (tuğlalarını), kiremitçi Karagöz bin Abdullah pişirmekte iken, Karagöz, kiremitleri teslim etmezden evel ölmüştür.

[1]	Sicil	317	Sahife	74
[2]	"	314	"	35
[3]	"	21	"	44
[4]	"	25	"	101
[5]	"	21	"	6

Kendisine peşin verilen üç bin akçe, zevcesi Dudu bint Abdullahtan geri alınmıştır. (*) [1]

Pirinç hanının inşaatı 914 rebiyülevelinde bittiğinden, su yollarını döşeyip suyunu getiren Kasım, su yolu meremmetçiliğine [2] ve üstat Hayreddin dahi daimi han meremmetçiliğine [3] ve ayrıca günde iki akçe cihet ile (Şirimert) namındaki adam da meremmetçiliğe tayin ve 917 senesinde Şirimert vefat etmekle yerine Hacı Muslihiddin tayin edilmiştir. [4]

925 yılında bu hanın önündeki saraç dükkânları yanmış ve taminine izin verilmiştir. [5]

931 de bir yıllığı 36 bin akçeye icara verilmiştir. [6] (Hanın fevkanı ve tahtanı keniflerinin) su tesisatı bozulduğundan 1037 ve 1040 ta on dokuzar bin akçe sarfedilerek tamiri yapılmıştır. [7] Kible tarafında hanın su terazisi vardır.

1054 te han içindeki mescit ile altındaki dört oda tamir olunmuştur. [8] 1081 de hanın garp tarafındaki duvarın yanından geçen keriz suyunun üzerindeki döşeme gün geçtikçe tamamen harap olmuş ve bir çok yerleri yıkılmış olduğundan (tulen 92 zıra ve arzan iki zıra ki bihesabı satrancî yüz seksen zıra kâriz ile bir kapı binası) 11, 112 akçeye ta'mir ettirilmiştir. [9]

1082 de hanın kurşunları [10] ve 1088 de bir yük on üç bin üç yüz elli akçe ile esaslı ta'mirâtı yapılmıştır. [11]

(*) Burada adı geçen (Karagözün) meşhur Karağöz olmak ihtimalini Karağözle meşgul olanlara hatırlatırız. Çünkü şeyh Küşteri namına dikili mezar taşındaki ölüm tarihi 919 olarak gösterilmektedir.

[1]	Sicil	21	Sahife	179
[2]	"	20	"	65
[3]	"	20	"	67
[4]	"	23	"	61
[5]	"	28	"	6
[6]	"	31	"	359
[7]	"	{ 243	"	93
		{ 241	"	12
[8]	"	265	"	8
[9]	"	296	"	76
[10]	"	330	"	64
[11]	"	355	"	91

Bu han kurşunla örtülü iken, Bursada 17inci asırda adet olduğu üzere, mütevellileri tarafından diğer binalar gibi, kurşunları satılarak daha ucuz olan kiremit ile örtülmüştür.

Hanın şark ve cenup cihetleri elân mevcuttur, garp ve şimal tarafları büsbütün yıkılmıştır. Üst katta kırk odası ve alt katta otuz sekiz deposu vardı Sırf ticaret maksadile yapıldığı, inşa tarzından ve sicillerdeki tüccarların davalarından anlaşılmaktadır.

Pirinç hanının kitabesinin yeri şimdi sıvalıdır. Sıvalar kazınırsa, altından kitabenin çıkması muhtemeldir.

Geyve (Hacı İvaz Hanı)

Uzunçarşidan Demirkapı çarşısına giriniz, bu çarşının sağında şimdi kısmen harap, kısmen de kullanılan bir han vardır. Bunun şimdi adı (Geyve) hanıdır, vaktile (İvazpaşa hanı) da derlerdi.

Geyve hanını, Çelebi sultan Mehmet (Yeşil) camisine vakıf olarak yaptırmıştı.

Evkaf mahzenindeki sicillerden öğrendiğimize göre hanın alt ve üst kemerleri, sofaları, damları (H. 1057 [1] senesinde senesinde ta'mir edilmiş; kurşunların yerine kiremit döşenmiş ve bunun için 9,040 akçe gitmiştir.

1156 da han içindeki mesçit, hanın alt ve üst kat kaldırımları ve üstünün kiremitleri 102,842 akçeye ta'mir edilmiştir. [2]

Bu han hakkında fazla ma'lûmat toplayamadık. Yapanın adı ve yapıldığı tarih bilinmiyor. Bulduğumuz kayıtlar yalnız hanın muhtelif zamanlardaki ta'mir işlerine aittir. Hanın kiraya verildiği anlaşılmaktadır. Şu kayıt, kira bedelinin ve usulünün şeklini göstermektedir:

(Geyve nam diğer İvazpaşa hanı demekle şehir kârgir han de-

[1] Sicil 269 Sahife 38

[2] „ 338 „ 71

rununda fevkanî ve tahtanî 54 oda ve beher şehir otuzar akçe müeccele ile iki bap oda ve onar akçe müeccele ile defteri vakıfta isimleri malûmüleşhas kesân uhdesinde olup olveçhile senevî bas-lai icarat 19,800 ve hancılığı bedeli iltizamı 39,600 akçe olduğu — 1233)

Han bugün kısmen harap olup sağlam yerleri yine kullanılmaktadır. Diğer hanlarda olduğu gibi bu hanın da üstünün kurşunları satılmış ve yerine kiremit konulmuştur.

Kütahya Hanı

Bu han, uzun çarşıda tahalpazarı hamamı karşısındadır. Bugün (Çukurhan) denilmektedir. Yıldırım bayezidin damadı, Buharalı Emir efendinin vakfidir.

Bu hanı, Emin efendinin kendisi mi yaptırdığı, yoksa hayır sahiplerinden birisi yaptırıp ta Emir efendi namına vakıf mı ettiği anlaşılamamış, mimarı ve yapma masrafına dair bir kayıt da bulunamamıştır.

1017 Recebinde bu han, ta'mire muhtaç olduğu ve bu tarihten bir sene evvel Celâli eşkiyasının Bursayı istilâ ettiği zaman bir çok adamların han üzerine çıkmasından dolayı kiremitleri tamamen parçalandığı için bir miktar ta'mir edilmiş ve kiremitleri aktarılmıştır. [1]

1155 senesinde hanın alt katındaki kemerleri, sütunları ve sıvası ve kereste ile yapılan ahırın çatısı ve hanın ortasındaki şadırvanı ve üst kısım kemerleri esaslı surette (120 bin) akçeye ta'mir edilmiştir. [2]

Senevî (100) kuruş icarei müeccele ile cizyedar zade Hüseyin ağa'nın kirasında olduğu 1168 tarihinde yandığı için 1184 senesinde esaslı surette ta'mir edilmiş [3] vakfa, ayda yüz kuruş vermek şartile (133) akçeye Osman beşeye kiralanmıştır. [4]

Bu hanın, gökdereden gelen suyunun yolları (1270) senesinde ta'mir edilmiştir. Bu han, bugün mamur ve kullanılır bir haldedir.

[1]	Sicil 217	Sahife 66
[2]	" 338	" 49
[3]	" 331	" 105
[4]	" 331	" 108

Fidan Hanı ve yahut Mahmutpaşa Hanı

Bu hanı, fatih zamanında iki def'a sadrazamlık yapan ve meşhur Mehmet ağanın oğlu bulunan İbrahim paşa yaptırmıştır. İbrahim paşanın İstanbulda da mahallesi ve camisi vardır. 1474 M. ve 879 H. senesinde Bayburt muzafferiyetinden sonra ikinci Mehmedi ileri gitmekten menetmesi veyahut şehzade Mustafanın ölümüne sevinerek evinde matem elbisesi giymediği gibi sebeplerle öldürülmüştü.

Bu hanın üst katında (50) oda ve alt katında 30 oda ve 18 mahzen vardır. Bu hanların hemen hepsinin aynı sahada ve Bursanın piyasa yerlerinde olması ve hanların şekli, asırlarca evvel Türklerin buraları ticaret fikrile yaptıklarına delâlet etmektedir.

Hanın doğu tarafındaki kapudan çıkılınca, bu gün pazar kurulan yerlerde vaktile hana ait ahırlar bulunuyordu ki bugün bunlar tamamen yıkılmıştır. Hanın ortasındaki şadırvan durmaktadır. Cami yıkılmıştır. Han bugün işe yarar bir haldedir.

896 yangınında içinde dört te yünhane yanmış ve hanın kiracısı mevlâna yakup tarafından (8303) akçeye ta'mir edilmiştir. (1)

968 de hanın kurşun örtüsü ve ahır çatısı ve su yolları, mimar Ahmet tarafından hanın daimî tamircisi Hüsam bin Hüsnu marifetile (1200) akçaya tamir edilmiş ve handaki süprüntünün çıkarılıp temizlenmesi için (500) akça harcanmıştır. (2)

Bu hana gelen suyun bir miktarı (979) tarihinde ulu cami civarındaki mektebe giderdi. Bir mikdarının da Bursa kadısı mevlâna Mehmet Çelebi efendi bin Mehmet efendinin han civarındaki kira odalarına verilmesine izin çıkmıştır (3)

1011 tarihinde, hanın üst katındaki (50) ve alt katındaki (30) ki ceman 80 odanın pencereleri, kapuları, tuğla döşemeleri, tahta bentleri, kemer aralarında olan parmaklıkları ve merdivenleri (30000) akçe ile ta'mir edilmiştir. (4)

[1] Sicil 8 Sahife 208

[2] „ 81 „ 227

[3] „ 114 „ 110

[4] „ 204 „ 93

1015 senesinin 23 cemaziyel evvelinde bu hanın gündelik kirası 152 akçe iken o sıralarda şark seferine giden asker Bursadan geçerken cebren ve parasız olarak bu hana girdiklerinden odaların ekserisi sahipleri tarafından terkedilmiş ve bilhassa yahudiler korkudan hiç uğramaz olmuşlardır. Bundan dolayı müstecir han kirasının düşürülmesini istemiştir. (1)

1023 senesinde şiddetle esen rüzgârlardan hanın kurşunları taraf taraf sıyrılıp kaybolmuş ve kurşunların açılmasından dolayı ıslanan direk ve tahtalar da çürüdüğünden ve hanın çarşısı tarafındaki dükkânları, han çatısından alçak olması ve oradan gelen suların dükkânlara ve han divarına zarar vermesi ve iki ahırın yıkılması ve Celâli eşkıyasının istilâsında han mescidine bitişik iki oda ve iki dükkânın viran olmasından dolayı (60160) akçeye ta'mir edilmiştir. (2)

(1066) senesinde hanın kurşunları ve doğu tarafındaki ahırın çatısı ve kemer ayak ve divarları ve kaldırımı alt ve üst kat aptesaneleri ve kible tarafındaki akıntısı ve su yolu harap olduğundan hassa mimarı üstat İbrahim bin Abdülgani tarafından 47842 akçaya ta'mir edilmiştir (3). 1082 de hanın kible tarafındaki eşhasa ait dükkânların çatıları mezkûr hanın çatısına bitleştirilmesinden dolayı yedi odanın pencereleri kapandığı için odalar karanlıkta kaldığından vakfa yapılan bu zararın kaldırılmasına hükmedilmiştir. (4)

Yine aynı sene içinde hanın ahırında karakaş velet Markoz namında bir ermeni iki kemeri ayırarak bir boyacı dükkânı yapmış ve yukarı ocak çıkarmak için kemeri delmek suretile etrafını ve duvarları tahrip ettiği gibi kemerlere muttasıl ve ahırın avlusunda ve hayvanların geçeceği yol üzerinde füzuli olarak bir boyacı dükkânı yaptığından bunların kaldırılmasına ve yıkılan yerlerin yeniden yaptırılmasına ferman gelmiştir. (5)

Hanın üzerini kapayan kurşunlar (407001) akçeye ta'mir edilmiştir. (6) (1095) senesinde hanın kubbeleri üzerlerindeki kurşunlar 31,021 akçeye ta'mir edilmiştir. (7)

[1]	Sicil	214	Sahife	37
[2]	"	222	"	60
[3]	"	345	"	48
[4]	"	295	"	73
[5]	"	295	"	85
[6]	"	295	"	88
[7]	"	325	"	42

1073: Han ve dükkânların defteri büyük yangında yandığı için odalardan ve dükkânlardan birisi mahlul olsa defter olmadığından kaydı bulunmadığı ve vakfa zarar olduğu beyanile han oda ve dükkânlarına mutesarrıf olanların temessükleri yoklanıp defter yapılması hakkında ferman gelmiştir (1)

1174 senesinde hanın ortasındaki şadırvanın, diğer çeşmelerin ve aptesanelere akan suların yolları bozulduğu için (35000) akçe ile ta'mir edilmiştir (2) 1180 senesinde, hancı olan hacı Mehmet isminde birisi hakkında, bir takım hilelerle kiracıları rahatsız ettikten başka kendisine uydurduğu oda başlılara da hileler öğreterek, hırsız ve uğursuz kimselerle birleşerek kiracıların ve tüccarın eşyalarını çaldıkları ve cürmü meşhut halinde yakalanıp hapsedilmiş olan gayri müslim odabaşlılarla birlikte oda ve dükkânlardaki eşyaları belli etmeksizin yavaş yavaş kaldırdığı için kendisine emniyet edemeyeceklerini ve hancılıktan defedilmesini, handa oturan tekmil kiracı ve tüccarlar mühürlü mahzarla rica ettiklerinden bu hacı Mehmedin bu gibi fena halleri varsa derhal çıkarılarak yerine emin bir adam getirilmesi hakkında ferman gelmiştir (3).

Bu han, bugün cüz'î ta'mire muhtaç sağlam bir haldedir. Hanın bulunduğu yere eskiden (Saman pazarı) derlerdi.

Katır Hanı

Uzun çarşıda Fidan Hanının garp tarafında ve Koza Hanının şimalindeki kapısının tam karşısındadır. Bu han, bu gün ankaz halindedir.

Bu hanı, Hasan Paşa namiyle maruf sarraf Mustafa yaptırmıştır. Nisfını medineye vakfetmiş ve vefatından sonra mirasçılardan

[1]	Sicil sene	1073	Sahife	130
[2]	„	336	„	93
[3]	„	331	„	81

meşhur Koca Mehmet Ağa satın almıştır. [1] Hanın mimarı ve yapıldığı tarih bilinmiyor.

(890) tarihinde bu han, Kız Aliye seneliği yirmi altı bin akçeye kiraya verilmiş ise de o zamanlar, hanların ecri mislinden ziyadeye kiralanmaması emredildiğinden ve ecri misil de (21) akçe olduğundan kira bedeli bu miktara düşürülmüştür. [2]

920 senesinde bu hanla Mahmut Paşa hanı arasında müşterek bir su mecrası yapılmıştır. [3] 967 senesinde (12100) akçeye kiraya verilmiştir. [4]

1016 senesinde celâli eşkiyasının Bursayı istilâsında tamamen yanmıştır. [5]

1040 tarihinde hanın doğu tarafındaki yirmi oda, önlerinin çatısı ve hanın şimalindeki ahırın kiremitleri, hanın taş merdiveni (14650) akçeye ta'mir edilmiştir. [6]

1082 de hanın çatısı kiremit olmak üzere değiştirilmiştir. [7]

1156 da (515860) akçe ile ta'mir edilmiştir. [8]

Bezir Hanı

Vezir hanı, Lala şahin paşa, Şahin lala hanı, demir hanı isimleriyle anılan bu han Belediyeden şimale giden yolun sağ tarafında ve şimdiki pazır kurulan yerde idi.

778 senesinde ölen Lala şahin paşa tarafından yaptırılmıştır.

[1] Koca Mehmet Ağa, Selçuk Hatunun zevci ve Fatihin sadrazamı olan ve İstanbulda camisi bulunan Mahmut Paşanın babasıdır. Mehmet Ağa, Osman-cık kasabasında gömülüdür.

[2] Sicil 4 Sahife 443

[3] " 26 " 265

[4] " 92 " 200

[5] " 221 " 25

[6] " 243 " 97

[7] " 295 " 88

[8] „ 338 " 74

890 tarihinde bu han, ayda bin dirhemle kiraya verilmiştir. [1]

1032 de Bezir hanı namile ve (20675) kuruşla ta'mir edilmiştir. [2]

1037 hanın 25 hücresi 29 bin akçe ile ta'mir edilmiş ve üstünün kurşunları kiremitle değiştirilmiştir. Hanın alt katında mutafılar işlerdi. [3]

1148 Lala şahin paşanın bu hanından başka civarında dükkânları da vardı. [4]

1167 Hanın mütevelliliği, Şahin paşanın oğlu Musa Bey evlâdına meşruta olduğu halde başkaları zaptettiğinden evlâdına verilmesi hrkında ferman gelmiştir. [5]

1171 Altı odası ile kemeraltı denilen otuz iki dükkânı icareteynli idi.

1176 da vakfın oğlu Musa Bey evlâdından Seyit Mehmet Bey vefat etmekle Fatma Hanım müteveli idi. [6]

1278 tarihinde çizilen Bursa plânında bu hanın mevcut bulunduğu görülmekte olmasına nazaran 318 senesindeki Tuz pazarı yangınında büsbütün harap olduğu ve arsası kaldığı anlaşılmaktadır.

Bâli Bey Hanı

Meşhur Hamza Beyin oğlu Bâli Bey tarafından yaptırılmıştır. Yapıldığı tarih ve masrafı hakkında malûmat yoktur. Bu gün tamamen işe yaramaz bir haldedir. Çakır Ağa hamamından Zafer meydanına giden yolun batı tarafındadır. Eskiden buralara Balık Pazarı derlerdi. Kurşunları işe yaramaz bir hale geldiği için 1039 tarihinde hanın mütevellisi ümeradan Osman Bey Bin Bekir Bey tarafından bu kurşunlar kaldırılmış ve kiremit konmuştur.

[1]	Sicil	4	Sahife	347
[2]	„	236	„	84
[3]	„	241	„	9
[4]	„	300	„	139
[5]	„	280	„	131
[6]	„	395	„	73

İkinci tabakadaki kurşunları kaldırmıyarak (60,100) akçeye [1] 1044 de hanın birinci ikinci ve üçüncü tabakalardaki höcerelerin tavanları ve kapıları harap olduğundan 28,915 akçe ile ta'mir ettirilmişdir. [2]

Kanber Hanı

Bu han, isminden de anlaşılacağı üzere At Pazarı civarında Kanberler mahallesinde idi. Bu handan bu gün eser yoktur. Gebzede gomülü olan Çoban Kara Mustafa Paşanın Gebzedeki camisinin iradı idi

991 senesinde, han ta'mire muhtaç ve etrafında yeni hanlar yapıldığı için hiç kimsenin bu eski hanı kiralamağa yanaşmadığından şikâyetle mütevellî mahkemeye müracaat etmiştir. [3]

1023 senesinde, otuz senedenberi yıkık ve boş olan bu han Saraç Hasan Bey namında bir kiracı tarafından kiraya tuta, 16,307 akçe ile ta'mir edilmiştir. [4]

1029 senesinde, hanın şark tarafındaki ahırın tavanı yıkılmış ve etrafı berbat bir hale gelmiş ve ahırla han arasındaki kemerin üstü ve hanın kapısı ve etrafındaki beş dükkânın çatıları yıkılıp yalnız kemerler kalmış olduğundan (30,800) akçe ile ta'mirine izin verilmiştir. [5]

Tuz Hanı

Bu hanı, Kara Demirtaş paşanın oğlu Omur bey yaptırmıştır. Yapıldığı tarih bilinmiyorsa da Omur beyin 859 tarihli vakfiyesin-

[1] Sicil 244 Sahife 75

[2] „ 252 „ 45

[3] Sicil 144 Sahife 116

[4] „ 227 „ 3

[5] „ 234 „ 11

de bu hanı vakfeylediği yazılı olduğuna göre o tarihte han mevcutmuş demektir.

896 tarihinde Tuz pazarı yangınında yandığı için üstünü örtmek üzere (94,250) akçe harcanmıştır. [1]

Bu han, bugün işe yarar bir haldedir. Üst katta 18 odası ve alt katta 17 depsi vardır. Üzeri kuşunla örtülü olduğu halde sonraları mütevelliler tarafından kaldırılarak kiremit döşenmiştir.

Karacabey Hanı

Pirinç hanının karşısındaki Hacı İvaz paşa camisinin doğu tarafında idi. Bu gün bu handan hiç eser yoktur. Bu han Belgrat muharebesinde 860 senesinde şehit olan Dayı Karacı paşanın, Karacabey kasabasındaki cami ve imaretinin iradı olmak üzere paşanın sağlığında 860 senesinden evvel yaptırılmıştır. Mimarı bilinmiyor.

1022 senesinde üstünün kurşunları yenileştirilmiştir. [2]

1048 de bu hanın cenup tarafındaki çarşıya (Gelincik çarşısı) denilirdi [3]

1096 da han, Döşekçiler, Sandıkçılar ve Sipahi pazarı diye anılan yerler harap olduğundan hanın 320 zira sofaları ve 30 odanın döşemeleri ve 16 adet kemer ayakları ve hanın iki tarafındaki merdivenleri, su yolları ve kurşunları (138,752) sağ akçe ile ta'mir olunmuştur. [4]

1118 de 41 oda için 28,960 akçe ta'mir parası harcanmıştır. [5]

Bu gün bu hanın arsasında Cumhuriyet caddesinin cenup tarafında 204 numaralı ahşap Karacabey hanı yapılmıştır. Demirci ve marangoz Osman efendinin dükkânından,hanın bazı kemer kısımları görülmektedir. Bu arsanın bir kısmına da Lütfi namında birisi tarafından bir garaj yapılmıştır.

[1]	Sicil	8	Sahife	19
[2]	„	223	„	79
[3]	„	255	„	67
[4]	„	325	„	146
[5]	„	300	„	23

Hacı İvaz Paşa Hanı = Payigâh

Bu han, Bursada Yeşil camisinin mimarı ve Karamanlılara karşı Bursayı müdafa'a eden ve düzme Mustafa vak'asında ikinci Muradın Kumandanı ve müşaviri olan ve mezar taşında (Hulâsai nev'i insan) diye metedilen Ahı Bayezidin oğlu Hacı İvaz Paşa tarafından yaptırılmıştır. Paşanın vefatı tarihi olan 833 senesinden evvel yaptırılmıştır. Yapıldığı tarih belli değildir. Hacı İvaz Paşanın değerli bir mimar olmasına nazaran bu hanı bizzat kendisinin yaptırması ihtimal dahilindedir. Bu gün tamamilen harap bir halde olduğundan esaslı bir surette tetkikine imkân bulunamadı.

Bu hana, bir zamanlar Ütücüler hanı da denilmiştir. Kalan kısımları bu gün çok uzun ve derin tetkiklere değer vaziyettedir. Yekdiğerine geçilir bir çok kubbe ve kemerleri bu gün kısmen durmaktadır. (925) tarihli bir kayıta Hacı İvaz Paşanın Bursada olan evkafından Payigâh denilen bir ahır vardır ki Çelebi Sultan Mehmedin evkafından (Hacı İvaz Paşa = Geyve) hanına muttasıldır. Bu payigâhın dört tarafında kadimden kubbeler olup açık olan orta yeri tahta ile örtüldüğünden ve Bursanın yangınlarında bu tahta örtüler yanarak kubbelere zarar verdiğinden bu zararı kaldırmak üzere bir hey'et tarafından yapılan tetkiklerden sonra ta'miri için mütevellisi Hızır Baliye izin verilmiştir. [1]

1002 tarihinde 34 bin akçeye ta'mir edilmiştir. [2]

Yeni Galle Pazarı Hanı

Kanunî Sultan Süleymanın sadrazamı olup 972 de ölen semiz Ali Paşanın vakfıdır. Edirnedeki Ali Paşa çarşısı ile Ali Paşa hanı da bu zate aittir. Hanın yapıldığı tarih belli değildir. Tahal polis karakolu garp tarafındadır.

1017 de celâlilerin Bursayı istilâ ettikleri zaman bu hanın bazı tarafları ve hana bitişik dokuz dükkânın ve han kapısının saçakları

[1]	Sisil	172	Sahife	49
[2]	„	327	„	74

ve hanın doğusundaki ahırın çatısı yanmış ve mahzenlerdeki buğdaylar ıslanmış olduğundan 14 bin akçe ile ta'mir edilmiştir. [1]

1019 da bu han hakkında şöyle bir ferman çıkmıştır: (Han dahilinde olan otuz iki odanın icarei muaccesi olmayıp içinde kuşakçılar sakin olmakla tezgâhları vakfın odalarını harap edip vakfa ayda onbeşer yirmişer akçe icarei müeccele verip lâzım gelen ta'mirat, vakıf tarafından yapıldığından icaresi vakfın ta'mirine kifayet etmeyip vakfa külli gadir olmakla hanın odalarını icarei müeccele ve muaccele ile talip olanlara verilmesi ve kiracılara mani olunması). [2]

1081 de üzerindeki kurşunlar 80,000 akçeye ta'mir edilmiştir. [3]

1086 da seneliği 34,000 akçeye icara verilmiş ve 1260 senesinde ahşap ahır ile aşağı kapısı 2062 kuruşla ta'mir edilmiştir.

Semiz Ali Paşa veyahut Ali Paşayı cedidin yeni kaplıca altında vakıf çiftliği [4] ve ulu hoca çiftliği [5] olduğu kayıtlardan anlanmaktadır.

Diğer Hanlar

Bu hanlardan başka Karacabey hanı şimali garbisinde Kuşbazlar hanı — Tahtakale civarında Bayezit Paşa hanı — şimdiki Bitpazarı civarında Davut Paşanın yeni Tahtakale denilen hanı — Çakır ağa hamamının şimalindeki yangın yerile Kapan hanı arasında başçı İbrahim beyin 922 senesinde yanan ondan sonra bir çok kerre ta'mir görüp tekrar yanan (Doğan gözü hanı) ve Çekirgede Eski kaplıca ve Yeni Kaplıca civarında bir kaç han ve Pınarbaşında küreşçilerin oturmasına mahsus ve şimdiki kahvelerin olduğu yerde bulunan Nilüfer vakfından bir han — Bursaya bağlı Aksu - Balıklı - Soğanlı

[1]	Sicil	217	Sahife	81
[2]	"	361	"	223
[3]	"	295	"	47
[4]	"	231	"	5
[5]	"	228	"	90

ve Kestel köylerinde büyük ve kârgir hanlar — Abulyont gölü şimalinde Galya denilen yerde Demirtaş oğlu Omur beyin hanı ve daha ilerde yapan adamı henüz bilinemeyen ıssız hanların mevcut oldukları kayıtlardan ve bir kısmının kalan eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu hanların cümlesinin ticarete mahsus oldukları tetkik edilen sicillerin yazılarından meydana çıkmaktadır.

Bu gün Koza hanından maadası ıssız ve faaliyetsiz olan bütün bu hanlar vaktile Hintten, Acemden ve Avrupanın her tarafından gelen binlerce tüccarın konak ve alış veriş yerleriydi. Ekseri zamanlar bu hanlarda bir boş oda bulmak imkânsızdı. Bursanın o zamanlar ticaret ve san'atı baş başa yürürdü. Hanların aynı mahalde ve birbirine yakın vaziyette olmaları ve hemen bir çoklarının aynı istikamette ve bir caddenin iki tarafına yapılmış bulunması gerek ticaret ve gerekse inşaat noktai nazarından tetkik edilmeğe değer tarihî eserlerdir.

Bu hanların askerî kışlalar olmak üzere yapıldığı hakkında yakın zamana kadar gelen rivayetlerin bir kıymeti yoktur. Askerlik işinde olduğu kadar ticarete de bu günün telâkkilerine uygun olarak çalıştıkları ve adeta bir çok hanları Bursanın bu gün bile merkezi sayılabilecek yerlerde toplayarak buraları bir ticaret merkezi haline getirdikleri anlaşılmaktadır.

Halkevimizin çıkardığı bu broşürde ve bundan biraz sonra çıkaracağı Bursa hamamlarına ait broşürlerde (akçe) adı çok geçmektedir .Eski zamanlarda bubinaların inşa, tamir ve kiralari o devirlerin geçer akçesi olan bu paralarla yapıldığından o zamanki paraların bu günkü paraya nazaran iştiria kabiliyetini anlamak ve bu, han ve hamamların kaç a mal olduğunu ölçerek bir fikir edinmek için akçenin geçirdiği devirleri ve uğradığı şekilleri gösteren ve tarihî araştırmalara dayanan aşadaki yazıyı, bu broşürün sonuna eklemegi uygun bulduk .

Akçe, Para, Kuruş üzerinde araştırmalar

Tarihî eserleri okurken sık sık akçe, para, kuruş rakkamlarına rastlarız . Osmanlı devletinin ilk zamanlarında para, akçe, daha sonraları da —İkinci Süleyman zamanında—kuruş üzerine düzölmüştü . Osmanlıların kabul ettiği «akçe» , o kuruna kadar islâm devletlerinin kabul ettiği usûle benzemediğinden buna millî bir şekil gözile bakılabilir (takvimi mes-kûkâtı osmaniye) . Sonraları akçe yerine alınan «kuruş», firenklerden alınmıştır .

O kurunların akçe, para, kuruş geçerleriyle bu günkü paramızın alım değeri arasında pek çok farklar vardır .

Eski yazılanları okuyanların rastlıyacağı akçe, para, kuruşun, bu günkü karşılığını, bu günkü kâat paramızla tutarını anlayabilmeğe yardımcı olur umudile yaptığımız araştırmaları yazmağı yararlı bulduk .

Osmanlı devletinde ilk evvel (Sikke) Orhan bey zamanında basılmıştır . Basılan (Sikke) ler akçe ve mangır idi . Akçe, gümüşten basıldığı için beyazlığından ötürü «akçe» denilmiştir .

İlk günlerde bir dirhem gümüşten üç akçe basılıyordu . Üç akçenin tutarı bir dirhem gümüşün tutarı kadardı, ağırlığı da altı kırata yakındı . Akçenin (ezafı) olduğu gibi ufaklık diye geçen (eczası) da vardı .

Ez'afı : Evvelâ (çift akçe) denilen idi ki yine Orhan zamanında bunu on bir buçuk kırat gümüşten basmışlardı . Sonraları Fatih zamanında on akçelik büyük gümüş sikkeler de basılmıştır . Birinci Selim zamanında Arabistanda « dirhem » adile büyük gümüş paralar da basılmıştır , İşte gerek bu büyük olarak basılan gümüş sikkeler ve gerek riyal denilen ecnebi gümüş paraları, akçenin (ez'afı) olarak alınıp verildi .

Akçenin (eczası) mangır denilen bakır sikkelerdi . Mangır, Mogolca nakit demek olan *Monkun* [1] kelimesinden alınmadır . Halk alış ve rişte akçeden ayırt etmek için mangıra (bakır para) yahut (çürük akçe) derdi . İlk önceleri 24 bakır sikke bir akçe tutuyormuş . Ağırlığı da yarım dirhemden az fazla imiş . Sonraları on ikisi, sekizi, dördü bir akçe değerinde büyük bakır paralar çıkarılmıştır .

Önceleri «akçe» para vahidi kıyası idi . Osmanlılar, Fatih Mehmet devrine kadar altın para basmadıklarından akçe ile beraber ecnebi altınları da geçmekte idi . Bu altınlar hangi milletin parası ise o memleketin adile anılırdı . Venedik dukası . Macar filorisi gibi, bunların hepsine birden (sikkei efrenkiye) derlerdi . Bu altınlar, vezin ve ayarlarına göre değerleniyordu . Fakat nede olsa piyasada böyle muhtelif ecnebi altınlarının geçmesi memleket halkının zararına bir şeydi . (Takvimi meskûkâtı osmaniye) adındaki eserin verdiği tafsilâtta anlaşılıyor ki Osmanlı akçeleri vezin ve ayarlarını bir asır kadar muhafaza etmişse de andan sonra tedrici bir değişikliğe maruz kalmıştır . Bilhassa Kanunî devrinden sonra devletce malî müzayakalar baş gösterdikçe güya gümüşünden istifade etmek için mütemadiyen akçenin vezin ve ayarı küçültülmüştür . Hattâ bazı padişahlar zamanında bir dirhem gümüşten sekiz, on, yirmi ve otuz akçeye kadar basıldığı vaki olmuştur , meselâ üçüncü Selim zamanında yarım kırat vezninde ve hemen hemen yüzde elli nisbetinde karışık akçeler bastırılmıştır . İktisat kaidelerine uymayan bu iptidai ve cahilce tedbirler, hükûmetin beklediği faydaları husûle getirmedikten başka bir çok vahim ve çirkin karışıklıklara ve umumun zararına sebep olmuştur . Bir taraftan vezin ve ayarını kaybeden akçe tabiatile diğer taraftan aynı nisbette iştirâ kuvvetini de kaybetmekte idi . Evvelce bir akçeye satın alınan eşya bu defa, sekiz on ve daha ziyade akçe ile alınabiliyor , yani alış verişlerde halk, akçenin resmen konulmuş kıymetini değil, gümüşün kıymetini gizli ve aşikâre hesap ediyordu . Bu yüzden akçelere ehali zaman zaman kırık akçe, kalp akçe, kızıl akçe, meyhane akçesi, simitçi akçesi gibi çirkin isimler vermişlerdir .

Hicrî onuncu asrın nihayetleri ve on birinci asrın evvellerinde bir akçenin kıymeti (Harbi umumiden evvelki para ile) otuz para olduğunu fakat eşyaya nisbette bunun yüz paraya muadil bulunduğunu Cevdet paşa, beşinci cilt tarihinde yazıyor . Yani 1000 tarihlerinde bir akçeye [otuz

[1] Fransızların (*Monnaie—Monne*) si ile bu kelime arasınbaki yakınlık

para] alınan eşya, Cevdet tarihinin yazıldığı 1270 tarihlerinde ancak yüz paraya alınabilirmiş . Halbuki bu tarihten elli sene sonraları gümüşün kıymeti daha ziyade azalarak eşya fiatları bir misli daha artmış olduğu için Mahmut Şevket paşanın (Osmanlı teşkilât ve kıyafeti askeriyesi) unvanlı kitabının muhassasatı askeriye bahsinde yaptığı hesaba nazaran —bir akçenin, Cevdet paşanın zikrettiği tarihlerde—kıymeti olan otuz para, ilk meşrutiyet senelerinde altın para ile dört kuruşun göreceği işi görmekte imiş [3] o vakitki eşya fiatlarıyla zamanımızda evrakı nakdiye mukabilindeki eşya fiatları arasında ise vasatî olarak en az on beş misli bir ziyadelik daha vardır . Bu takdire (1000) tarihlerindeki bir akçenin karşılığı bu günkü evrakı nakdiyemizle altmış kuruştan ziyade etmek lâzım gelir . Eski maliye nazırlarından Abdürrahman beyin (tekâlif kavaidi) adlı kitabındaki tetkikleri de Mahmut Şevket paşanın hesabına uygundur . Bununla beraber bu fiat, Osmanlı akçelerinin altına nazaran kıymetlerini yarı yarıya kaybetmiş olduğu bir zamana aittir . Yıldırım, ikinci Murat ve hattâ Fatih devirlerindeki bir akçenin gördüğü işi bu gün ancak yüz elli kuruşluk kâat para görebilir . İlk vehlede mübalâğalı zannedilecek olan bu ifademizi biraz izah edelim : Selim ve Süleyman zamanında bu günkü osmanlı altınının yarı kıymetinde olan bir filori yahut doka altını altmış akçeye geçiyormuş . Hattâ Süleymaniye camiinin masarifi inşaiyesi 896,383 filoriye balığ olduğunu ve bunun ise 53,782,980 akçe eylediğini Peçevî tarihi yazmaktadır ki zikredilen akçe miktarını camiin masarifi inşaiyesi olan filori miktarına taksim edecek olursak bir filori yahut doka altınının altmış akçeden ibaret olduğu anlaşılır . İşte Cevdet paşanın onuncu acır nihayetlerinde bir akçenin otuz paraya indiğini söylemesi de bu noktadan yapılmış hesaplara göredir . Ve yine bu zamanlardaki akçeler 3 ve 3,5 kırat vezninde olduğundan bir filori altınının takriben 13,5 dirhem gümüş değerinde olduğu bilhesap anlaşılır . Halbuki muhtelif zevatin daha evvelki devirlerde doka altınlarının rayici hakkında yaptıkları

[3] Kanunî devrinde bir dirhem gümüşten üç akçe basıldığı ve mağşuşat tağşış edilmemiş bulunduğu cihetle o zamanlarda bir akçenin havi olduğu gümüşün bu günkü kıymeti takriben otuz paradan ibarettir .

Ancak ol vakitler gümüş madeni şimdiki kadar çıkarılmadığından nadir ve binaenaleyh kıymeti ziyade olduğu cihetle ticaret âleminde bir akçelik gümüşün gördüğü işi bu gün ancak beş altı misli raddesinde gümüşle görmek yani ol vakit bir akçeye alınan zahireyi bu gün ancak beş altı akçeye almak mümkün olmağla .

Osmanlı teşkilât ve kıyafeti askeriyesi S : 32]

Para

Bugün meskûkâtın en küçük kesri sayılan para, ilk zuhuru sıralarında altının eczasını teşkil edebilecek kadar kıymetli bir sikke idi . Para, bizde iptida dördüncü Murat zamanında kesilmiştir . Aşlı Mıçırdan gelmedir . Mıçırdan 818 senesinde Müeyyet zamanında basılmış (Müeyyedî) namında ve 5,5 kîrat ağırlığında gümüşten küçük sikkeler vardı ki bunlar Mıçırdan altınlarının o zamanlar küsûratını teşkil ediyordu . Mıçırdan ocmanlılar tarafından zaptından sonra yine oralarda tedavül eden bu Müeyyedilere bir aralık para ismi de verilmişti . Akçe gittikçe vezin ve ayarını kaybederek artık altının küsûratı vazifesini göremeyecek bir hale gelince bu yüzden muamelâta artan müşkülâtın önüne geçmek üzere yeni bir sikke aranmağa başlandı . Müeyyedilerin Mıçırdan kırkı bir altın ediyor ve 5,5 kîrat vezninde olmaları da ilk osmanlı akçelerine benziyordu . Binâenaleyh bu ayar ve vezindeki paraların, akçenin yerini tutabileceğine hüküm olunarak 1035 senesinde ve para namı altında yeni bir sikke basıldı . O zaman basılan bu paranın 4 kîrattan fazla gümüşü olduğu için dört akçe yerine geçiyordu . Bu günkü kâat para hesabına bir para, altmış kuruştan ziyade eder . Fakat çok geçmeden para da akçenin uğradığı akibete uğramış o da gittikçe vezin ve ayarını kaybederek kıymetten düşmeğe başlamıştır . (1050) senelerinde vezni 3 kîrata inmiş, kıymeti de bu günkü paramızla 40 kuruşa kadar düşmüştür . Hele 1150 den sonra ve 1200 senelerine doğru ayar ve vezinleri binnetice kıymetleri o kadar tahavvülâta uğramıştır ki vasatî kıymetlerini bulmak hemen imkân haricindedir . Paranın vezin ve ayarı bozuldukça eski kıymetine tekabül etmek üzere sırasıyla on, elli, ve yüz paralıklar basılmış ve vaktile altının kırkta biri addedilirken para, nihayet Mecid zamanındaki tashihi meskûkâta, kuruşun kırkta biri addolunarak son şekil ve kıymetine tenzil olunmuştur .

*
* *

Kuruş

Bizde ilk defa çıkan kuruşlar hemen hemen bir mecdiye değerinde büyük gümüş sikkelerdi . İptida ikinci Süleyman zamanında 1099 senesinde ba-

tetkikat, bunların Fatih devrinden itibaren 40 akçeden başlayarak 10 akçeye kadar alınıp verildiğini tevsik ediyor .

Demek oluyor ki daha eski osmanlı akçeleri, bin tarihlerindeki osmanlı akçelerinden 2, 3, 5 defa daha kıymetli imiş . Fakat bu iki devir arasında basılan akçelerin vezin ve ayarları beyninde ehemmiyete şayan bir fark mevcut olmadığı için akçelerin altına nazaran kıymetlerinde görülen bu büyük farkın o zamanlarda gümüş istoklarının gayet az miktarda olmasından ileri geldiği anlaşılır .

Akçenin zuhuru tarihinden 1058 tarihine kadar bu günkü paramızla olan muhtelif kıymetlerini (takvimi meskûkâtı osmaniye) namındaki kıymetli eserin neşrettiği cetvellerden çıkararak bilhesap aşaya dercediyoruz . (Takvimi meckûkâtı osmaniye) meskûkât kolleksiyonları üzerindeki tetkikleri tarihî malûmatlarla karşılaştırarak yazılmış ehemmiyetli ve her cihetle itimada şayan muteber bir me'haz olduğundan verdiğimiz rakkamların hakikate mümkün meritebe yaklaşmış olduğuna kaniiz . Yalnız burada dikkat edilecek bir nokta vardır ki o da şudur : Biz, harbi umumiden evvelki altın para ile yapılan mübayaat ile şimdiki mübayaat fiatları arasında onbeş misli bir ziyadelik nazarı dikkate aldık ve hesapları o suretle yaptık . Bunu fazla veya eksik görenler kendi noktai nazarlarına uyan her hangi bir nisbet dahilinde hesaplarını yü:ütebilirler .

* * *

KURUŞ

Birde ilk defa çıkan kuruşlar hemem hemem bir mecihiye değermide büyük gümüş akçeleride kıymetli kıymetli 1000 senesinde da

Şimdiki osmanlı altını yüz kuruş ve beher kuruş kırk para itibarile bir akçenin muhtelif tarihlerde havi olduğu gümüşün hakiki kıymetini ve o tarihlerdeki satın alma kuvvetinin bu günkü kâat paramızla takriben tutarını gösterir cetveldir :

Akçenin rayiç olduğu sene	Havi olduğu gümüş mik. kırat	altın para za. ki para hecabile kıy. para	Umumî harpten evvelki iştirak kuvveti		Kâat para ile iştirak kuvveti	
			Kuruş	Para	Kuruş	Para
792	6	40	5		75	
834—816	5,5	36	4	20	67	20
886—848	5	33	4	05	61	30
918—886	4	25	3	05	46	30
974—926	3 ve küsur	22	2	30	41	10
982	3	20	2	20	37	20
992	2 " "	15	1	35	26	10
1003	1 " "	12	1	20	22	20
1026	1 " "	11	1	15	20	25
1050	1 " "	10	1	10	18	30
1058	1 " "	5		25	9	15

İşte yukardaki cetvelin tetkikinden de anlaşılacağı üzere bidayette hayli kıymetli bir sikke olan akçe, zaman ile ehemmiyetini tedricî surette kaybetmekle beraber 1058 tarihlerine kadar yine revaçta kalmış ve bu tarihlerden sonra ise mevkiini paraya ve bilâhara kuruşa terkederek büyük hesaplara sokulamaz olmuştur. 1234 tarihinde artık basılması da terk olunarak büsbütün ortadan kaldırılmıştır.

[4] Vaktine nispeten diğer taraftan (diğer sında) namı verilmiştir . Kara kuruş buun türkiye lakaun terimindedir . Hakiki manası (göz beşgi gibi kıymetli dirhemler) dir .

cılmıştır . Bilhassa gümüş paraların, rakitten beklenen hizmeti göremeyecek kadar bozulması halkın şikâyetlerine ve isyan addedilecek derecelerde bir çok karışıklıklara sebebiyet vermesi üzerine hükümet, paraların islâhî çarelerini artık düşünmeğe başlamıştı. İkinci Osman, bu yolda bir iki adım atmışsa da teğebbüslerinde ehemmiyetli bir muvaffakiyet gösteremedi. Daha sonra ikinci Süleyman zamanında ecnebi sikkelerini takliden kuruş çıkarıldı . Paraların darp ve imalleri usûlü de bir dereceye kadar tahtı intizama alındı. Takvimi meşkükâtı osmaniye'nin, kuruşa ve bunun çıkarılması sebeplerine dair verdiği malûmatı hulâcatan alıyoruz . Zira bu bahis oldukça ehemmiyetlidir , ve osmanlı paralarında ilk yenilik nişanı rayılır .

Yukarıda akçenin ez'afı olmak üzere memleketimizde ecnebi riyallarının yani büyük hacimdeki gümüş sikkelerinin de geçmekte olduğunu söylemiştik . Filhakika osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren bir çok ecnebi gümüş sikkeleri ve bilhassa kendilerile sıkı ticari münasebetlerde bulunduğumuz devletlerin paraları, kendi paralarımız gibi bütün alışverişlerde geçerdi . Bu ecnebi gümüş sikkelerine riyal tabir olunduğu gibi kuruş da denilirdi . Esasen kuruş kelimesi lâtince Grosos kelimesinden gelmedir. On üçüncü milâdî asırda Fransız krallarından Sen Luinin yeni usûlde ve yüksek ayarda bastırıldığı gümüş sikkelere (Turnus grossus) namı verilmiş ve bu sikkeler zaman ile Avrupanın her tarafına yayılınca her millet krosos kelimesini kendi lisanına muhtelif şekillerde alarak kuruç, garaş, kuruşen, dedikleri gibi araplar kuruş, osmanlılar da kuruş şeklinde telaffuz eylemişlerdir . Memleketimizde o zamanlar geçen ecnebi kuruşlarının nevileri pek çoktu . Fakat en makbulleri 9 dirhem veznindeki Alman Talerileri idi . Bunlara halisülayar oldukları için (kara kuruş) da denilirdi. [4] Birinci Selim zamanında bir kara kuruş 40 akçeye geçerdi . Alman talerilerinden (Manyas talerisi) denilen 6 dirhemlik diğer bir sikke de (zolota) namı altında tedavül ediyordu . En çok geçen ecnebi kuruşlarından biri de üzerinde arslan resmi bulunduğu için arslanlı namile şöhret bulan felemenk doları idi . 35 akçeye alınıp verilirdi . Arslanlının vezni 8.5 dirhem olduğundan (zolota) dan daha kıymetli tutulurdu . Diğer ecnebi kuruşları ise Fransızların, üzerinde güneş resmi bulunan ve (solyariyal kuruş) denilen paraları İtalyanın polyariyalları (polya kuruş) İspanya ekü-

[4] Vaktiile halisülayar dirhemlere araplar tarafından (drahim snda) namı verilmiştir . Kara kuruş bunun türkçeye lafzan tercümesidir . Hakiki manası (göz bebeği gibi kıymetli dirhemler) dir .

leri ve saire idi . Umumuna müşterek bir isim olarak (riyal kuruş) denilen bu ecnebi paralarının rubu, nısıf, ve çifteleri de geçmekte olduğundan alış verişlerde ehalinin zararına olarak bir çok ihtikârlara sebebiyet veriyordu . Akçenin de artık altının küsuratını teşkil edecek hali kalmamıştı . Binaenaleyh ilk defa 6 dirhemlik Manyas talerilerine (yani zolotalara) müşabih olarak kuruş namı altında yeni bir sikke çıkarıldı . Şu kadar ki ilk çıkarılan bu kuruşları, vezinlerinin azlığından dolayı kendilerinden beklenen hizmeti göremediğinden biraz sonra 1115 de riyallar vezninde basılan daha kıymetli paralara kuruş ismi verilmiş, eski kuruşlar [ilk defa basılan 6 kırat veznindekiler] osmanlı zolotası namını almıştır . Bu zolotaların iptidaları altın paramızla kıymeti 14 kuruş 10 para (bu günkü iştirakuvveti takriben 1065 kuruş) ve bilâhare riyallar vezninde çıkarılan kuruşun altın paramızla kıymeti 16 kuruş 24 para (bu günkü kâat paramızla iştirakuvveti takriben 1245 kuruş) olduğu hald zaman geçtikçe bunların da diğer paralar gibi vezin ve ayarları indirilmiştir . Bir taraftan da vezin ve ayarları düştükçe kıymetlerini o nisbetlerde kaybeden bu kuruşların yerini tutmak üzere iki kuruşluklar (ikilik) beş kuruşluklar (beşlik) hattâ ikinci Mahmut zamanında 9 gırama yakın ağırlıkta yirmi kuruşluklar (sonradan bunlar mecdiye şeklini almıştır) ve daha bir çok nevilcri çıkarılmakta idi . Mahmut zamanında çıkarılan bu yirmi kuruşluğun vezni 9 gıram olmasından anlaşılır ki ismi yirmi kuruş olmasına rağmen vezin ve kıymeti 1115 de çıkarılan bir kuruş değerinde imiş, yani yüz sene zarfında kuruş,kıymetini yirmi defa kaybetmiş demek olur . İşte paralarımızın gittikçe içinden çıkılmaz derecede karma karışık bir şekil alan bu vaziyeti 1259 senesine kadar hep halkın ve hukûmetin zararına olarak devam etmiş, nihayet bu tarihte hukûmet, neşrettiği bir beyannamede artık paraları bir ticaret vesilesi addetmeyeceğini ve yeni basılacak sikkelere yalnız imalât masrafı zammolunacağını ilân ederek meskûkâtın kat'î surette ıslâhına girişmiştir .

Mecit zamanına tesadüf eden bu teceddüt hareketleriyle paralarımız bu günkü en son ve kat'î şeklini almıştır .

*
* *

Kese, yük ve Surra

Eski para hesapları arasında kese, yük ve surra tabirlerine de tesadüf olunur. Bidayette otuz bin akçe bir kese itibar edilmiş. Yani bir kese akçe denilince otuz bin akçe murad olunurmuş. Sonra akçe kıymetten düşmeğe başlayınca kese muhteviyatı da çoğaltılmıştır. Meselâ on birinci asırda bir kese kırk bin ve on ikinci asırda bir kese elli bin akçeyi göstermekte idi. Hulâsa «kese miktarı hal ve zamana ve paranın revacına göre değişmiştir. En sonraları beş yüz kuruş bir kese olarak tekrarrür etmiştir.»

Altınlara kese mukabili olarak (surra) tabiri kullanılmakta idi ve evvelleri on bin altın bir (surra) idi. Fakat sonraları biner altınlık surralar da görülmüştür.

Yük tabiri evvelleri akçede, sonraları kuruşda kullanılıyordu. Yüz bin akçe bir yük idi. Akçenin ilgasından sonra da yüz bin kuruş bir yük ad-dolunmuştur. Bir milyon diyecek yerde ekseriya on yük derlerdi.

03 SA 8243 (13)

ULB Halle
000 161 675

3/1

